International Journal of Theology & Social Sciences

Volume:1 Issue:1 May 2017

ISSN: 2602-2370

Article

Manuscript information:
Received: March 10, 2017
Revised: April 22, 2017
Accepted: May 11, 2017

Şiddetin Adil Dünya İnancı ile Meşrulaştırılması

Doç. Dr. Celal ÇAYIR
celalcayir@gmail.com

Özet

Bu dünyanın adil bir yer olduğu, 'herkesin hak ettiği şeyin karşılığını aldığı' görüşüne dayanan Adil Dünya İnancı, kendi içerisinde bireysel ve genel adil dünya inancı şeklinde iki temel yaklaşıma sahiptir. Adil dünya inancı ile ilgili yapılan ilk araştırmalarda daha çok adaletsizliğin meşrulaştırılması ve kurbanın aşağılanması gibi konular ele alındığı için bu teori daha çok şiddetin meşrulaştırılması yönü ile tanınmıştır. Bu teoride şiddet uygulayan failin eyleminden çok şiddete maruz kalan kurbanın davranışlarına odaklanılmıştır. Kurbanın cezayı hak ettiği, bundan dolayı da maruz kaldığı şiddet meşrulaştırılmıştır. Bu çalışmada adil dünya inancı ile şiddetin meşrulaştırılması eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adil Dünya İnancı, Şiddet, İnsanlıktan Çıkarma, Meşrulaştırma.

Legitimizing of Violence With Belief in a Just World

Abstract

Based on the view that this world is a fair place and "everyone gets what it deserves", Belief in a just world has two basic approaches, namely individual and general fair world belief. The first studies of the fair world belief dealt with issues, this theory has been better known for the legitimization of violence, such as legitimizing injustice and humiliation of the victim. This theory focuses on the behavior of the victim, who is exposed to violence rather than the action of the perpetrator. The violence that the victim deserves the punishment, therefore suffered, has been justified. In this study, legitimizing violence with fair world belief is handled with a critical approach.

Keywords: Belief in a Just World, Violence, Dehumanization, Legitimation.

Cite as:

Çayır, C. (2017). Şiddetin Adil Dünya İnancı ile Meşrulaştırılması, *International Journal of Theology & Social Sciences, 1 (1),* 1– 16.

Giriş

İnsan sevgi, merhamet, bağışlama gibi yapıcı ve olumlu duyguların yanı sıra öfke, nefret ve şiddet gibi yıkıcı ve olumsuz duygu potansiyeline sahip bir varlıktır.[1] Her insan kendine özgü bir donanım ve fıtratla yaratılmıştır. Araştırmacılar, insan nefsindeki olumlu duygular kadar, olumsuz duyguların çeşitli görev ve fonksiyonlara sahip olduğuna dikkat çekmişlerdir.[2] İslam düşünce tarihindeki bazı çalışmalarda insandaki birbirine zıt duyguların ifrat ve tefrite gitmeden dengeli bir konumda tutulduğunda pozitif bir enerji kaynağına dönüştürülebileceği görüşü savunulmuştur.[3]

Tarihin hemen hemen her döneminde çeşitli coğrafyalarda siyasal, sosyo-kültürel, etnik, dinî, mezhebi vb. birtakım sebeplere bağlı zulüm ve haksızlıkların, şiddet olaylarının yaşandığı bir vakıadır. Şiddete başvuranlar, kendilerini temize çıkarmak ve eylemlerini haklı

---

[1] Şiddet ve saldırganlığı içgüdü teorisiyle açıklayan Freud, Klein ve Lorenz gibi bazı psikologlar şiddet ve saldırganlığı insan doğasının bir parçası ve bireyin kontrolü dışında olan bir olgu olduğu görüşünü savunurken, E.Fromm, A. Bandura ve Gustave Le Bon gibi bazı psikologlar ise bu görüşe karşı çıkarak saldırganlık ve şiddeti harekete geçiren, ortaya çıkmasında etkili olan bazı psikolojik ve sosyal faktörlerin bulunduğuna dikkat çekmişlerdir. Bkz. Fromm, E. (1993). *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri I*, Payel Yay., İstanbul, 20-21; Le Bon, G. (1997). *Kitleler Psikolojisi*, 1. Baskı, Hayat Yayınları, İstanbul, 23-28; Bandura, A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 61; Sambur, B. "Şiddet Dindarlığımızın Doğal Bir Boyutu mudur?", www.liberal.org.tr/siddet-dindarligimizin-dogal-bir-boyutu-mudur-bilal-sambur.

[2] Ruh, nefs ve aklın mahiyeti, tasnifi ve güçleri; duyu, hayal, idrak, düşünme gibi insanın ruhsal güçleri vb. olgular üzerine Kindî, Fârâbî, İbn Sina, Muhasibi, İmam-ı Gazalî gibi birçok İslâm filozofunun önemli çalışmaları bulunmaktadır. Bkz. Hökelekli, H. (2006), "İslam Geleneğinde Psikoloji Kültürü", *İslami Araştırmalar Dergisi,*19 (3),409-421; Durusoy, A. (1993), *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, MÜİFY, İstanbul; Uysal, E. (2004). "Kindî ve Fârâbi'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlâkî İçeriği", *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 13 (2), 143-150.

[3] Muhammed Kutub, insan psikolojisi üzerine yaptığı çalışmasında insan ruhunun korku-ümit, sevgi-nefret gibi birbirine zıt karşılıklı çizgilere sahip olduğunu belirtmiştir (Bkz. İslam'a Göre İnsan Psikolojisi, Esma Yay., 1990). İnsanda varolan öfke, şehvet ve akıl gibi kuvvetlerin yok edilmesi, kökünün kazılması gibi bir yaklaşım fıtrata terstir. İslam kültür ve geleneğinde bu tür duyguların terbiye edilerek dengede tutulması gerektiğine dair yaklaşımlar benimsenmiştir. Örneğin, insan aklının ifrat, tefrit ve vasat olmak üzere üç mertebesinden söz edilir. Birincisi, ifrat mertebesi olan cerbezedir. Bu mertebede akıl, hakkı batıl; batılı hak gösterecek kadar aldatıcı bir zekaya sahiptir. İkincisi, aklın hiçbir şeyden haberdar olmayacak kadar işlemeyen ve çalışmayan bir durumdaki tefrit mertebesi olan gabavettir. Bu mertebedeki akıl ne hakkı, ne batılı idrak edemeyecek bir ahmaklık derecesidir. Üçüncüsü, aklın hakkı hak bilip, ona tabi olduğu; batılı da batıl bilip ondan uzak durduğu akıl kuvvetinin vasat-orta mertebesi olan hikmettir. Her meslek ve meşrep sahibi hikmete kendi mesleğine uygun manalar vermiştir. Fıkıhta helal ve haramı bildiren bir ilim; olarak tarif edilen "hikmet", Tasavvufta ledün ve manevi sırlar olarak tarif edilmiştir. Bu anlamlardan birisi de hakkı hak bilip ona uymak, batılı batıl bilip ondan çekinmektir. İnsandaki diğer bir güç olan şehvet kuvvetinin (arzu gücü) ifrat ve tefrit mertebeleri vardır. Şehvetin ifrat mertebesi; haddi aşıp haram helal demeden her menfaatin peşinde koşmak, menfaat uğruna hiçbir sınır tanımamak, ırz ve namusu çiğnemektir. Şehvetin tefrit mertebesi ise; helale de harama da iştahsız ve isteksiz olma halidir. Şehvetin meşru ve helal olan vasat-orta yolu ise; iffetli ve namuslu yaşamaktır. Yani helali isteyip onunla yetinmek, harama karşı ise sabırlı olup istikamet içinde kalmaktır. Bkz. Türker, Ömer, "Nefs" md., *TDVİA*, Cilt: 32, ; Akseki, A. Hamdi, *İslam Dini,* Ankara, ts., s. 233; Kırkıncı, M., "Ruhun Akılla Münasebeti", www. Mehmetkirkinci.com/index.php; Gazzali, İhya-u Ulûmi'-Din, Cilt: 3, s. 16-22, 42.

göstermek için suçu kurbana atmayı tercih ettikleri görülmüştür. Haksız eylemlerde bulunan kişi ve gruplar, ötekileştirdikleri kişi veya grupları kafir, zalim, işbirlikçi, terörist gibi sıfatlarla değersizleştirerek bu kişilerin şiddeti hak ettikleri algısı oluşturulmaya çalışılır. Bu eylemlerden duyulan vicdani rahatsızlık, bilişsel savunma mekanizmalarıyla hafifletilmeye çalışılmıştır.

İnsanın özellikle varoluşsal konularda belirsizliğe, düzensizliğe ve anlamsızlığa tahammülü yoktur. Çevresinde olup bitenleri bir şekilde anlamlandırarak kurallı, güvenli, anlamlı ve kontrollü bir dünyada yaşamayı arzu etmektedir. Dengesizlik, kuralsızlık ve anlamsızlık insanın ruh sağlığını tehdit eden temel konuların başında sayılır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda kararsızlık, dengesizlik, belirsizlik ve çelişkili durumlarının insanlarda birtakım ruhsal rahatsızlıklara yol açtığına dair bulgular elde edilmiştir. Düzensizlik, istikrarsızlık, kaos ve çelişki, ruh sağlığını tehdit eden önemli faktörler arasında sayılmaktadır. Geleceğe umutla bakabilmek ve uzun süreli planlar yapabilmek, gündelik ve sosyal hayatın istikrar ve düzenli olmasına bağlıdır. Konuyu çeşitli yönlerden ele alan birçok araştırmacı kararsızlık, dengesizlik, belirsizlik ve çelişki üzerine kuramlar geliştirmiştir. Bu kuramlardan *Festinger*'in "Bilişsel Çelişki Kuramı"na göre, insanlar yaşamlarında çelişki oluşturacak durumlardan kaçındıkları, duygu, düşünce ve davranışlarında bilişsel yönden uyum sağlamaya özen gösterdikleri belirtilmiştir.[4] Kişinin yaşadığı çatışma yalnızca kendisini ilgilendiren özel bir durumdan kaynaklanabileceği gibi diğer insanların da içinde olduğu daha karmaşık ilişkilerden kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca, her bireyin yaşadığı gerilim ve çatışma düzeyi bir olmadığı gibi, çelişkili durumunun kişiye verdiği rahatsızlık karşısındaki bilişsel uyum süreci de aynı değildir. *Heider*'in "Denge Kuramı"nda, insanlar için denge durumunun sürekliliğine verdikleri önem öne çıkmaktadır. Heider'e göre dengeyi bozan dış etkenlere karşı direnç gösteren insanların iki güçlü motivasyonu vardır. Birincisi, dünyayı tutarlı bir şekilde anlama. İkincisi, çevreyi kontrol etme ihtiyacıdır. Dengesizlik ise kişide psikolojik bir gerginliğe yol açar. Bu gerginlik, denge halini yeniden sağlayacak bir değişikliğin oluşmasıyla ortadan kalkar.[5]

---

[4] Festinger, kendi tutum ve düşünceleriyle tutarlı olmayan mesajlar alan kişilerin iki şekilde davranacağını belirtir: Birincisi, ya kendi düşünceleriyle tutarlı olan mesajları alacaklarını; ya da kendi düşünceleriyle çelişen mesajları reddedeceklerini. İkincisi; ya uyumsuzluğa sebep olan konusunun önemini azaltacaklarını; ya da kendi düşünceleriyle uyumsuz olan mesajları kabul edip, kendi tutum ve davranışlarını, aldıkları bu mesajla uyumlu hale getireceklerini belirtir. Bkz. Festinger, L. (1962). "A Theory of Cognitive Dissonance", *Scientific American*. 207 (4), 92-102.

[5] Munroe, Paul T., "Cognitive Balance Theory (Heider), Clinical Psychology, www.blackwellreferance.com

Ronnie Janoff-Bulman, insanların dünyaya yönelik tutumlarının Temel Varsayımlar Modeline göre *dünyanın iyiliği, dünyanın anlamlı olduğu ve dünyanın kendilik değeri* olmak üzere üç ana grupta ele alınabileceğini belirtmiştir.[6] Bunları kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

a. Dünyanın İyiliği Varsayımı: Dünyanın iyiliği varsayımında dünyanın ve insanların iyi ya da kötü, olumlu ya da olumsuz olarak algılanmasına vurgu yapılır. Birincisi; dünyanın iyiliğine inanç ne kadar güçlüyse, dünyanın o kadar iyi bir yer olduğuna olan inanç ta o derece güçlüdür. İkincisi; insanların iyiliğine olan inanç ne kadar güçlü ise, insanların o derece iyi, yardımsever ve nazik olduğuna dair inançlar da o derece güçlü ve olumlu olmaktadır.

b. Dünyanın Anlamlı Olduğu Varsayımı: Dünyanın anlamlı olduğu varsayımı, dünyanın anlamlı bir yer olup-olmadığı kişilerin başlarına gelen veya yaşanan tecrübelere göre oluşur. Bunlar; "adalet", "kontrol edebilirlik" ve "rastlantı" olmak üzere üç ilkeye göre şekillenmektedir.

Dünyanın anlamlı olduğu varsayımında vurgulanan "adalet" ilkesi, adil dünya inancı kuramıyla benzer özeliklere sahiptir. Adalet ilkesine göre, bu dünyada herkes neyi hak etmişse er veya geç onu bulacağına inanılır. Dünyanın anlamlı olduğu varsayımındaki ikinci ilke ise "kontrol edebilirlik" ilkesidir. Buna göre, birey dünyayı kendi davranışlarıyla belirleyendir. Üçüncü ilke ise, 'rastlantı'dır. Bu ilkeye göre bazı olayların bazı kişilerin başına gelmesi rastlantı ile açıklanır. Bazı olayların niçin bazı kişilerin başına geldiğini anlamanın bir yolu yoktur. Üçüncü ilkenin insanları ikna etmede çok fazla etkili olduğu söylenemez. Çünkü olup bitenlerin rastlantı, tesadüf ile açıklanması çok mantıklı bir izah biçimi değildir ve herkesi tatmin etmez. Çeşitli açılardan eleştirilebilir olmasına rağmen olup-bitenleri anlamlandırması bakımından bir değeri vardır.

c. Kendilik değeri varsayımı: Bu varsayıma göre kişinin kendisini ne derece iyi, ahlaklı ve değerli olarak algıladığıyla ilişkilidir. Kendisiyle ilgili olumlu bir kendilik algısı olanlar, adil olan bu dünyada incinmeyeceklerini hissederler.

Adil dünya inancıyla ilgili yapılan araştırmalarda, bireylerin kendilerini savunmak maksadıyla yaptığı yüklemelerin özellikle kişiyi kendi güvenlikleriyle ilgili kaygı uyandıran

---

[6] Ronnie Janoff-Bulman (1989). "Assumptive Worlds and The Stress of Traumatic Events: Applications of The Schema Construct", Social Cognition, 7, 113-136'dan akt. Banu Yılmaz (2008). "Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması: Ön Çalışma", *Türk Psikoloji Yazıları*, 11 (21), 42.

düşüncelerden uzak tutmaya yönelik olduğu görülmektedir.[7] Adil Dünya İnancında, kötü şeylerin yalnızca kötü insanların başına geleceği; tercihini iyi yönde kullanan iyilere ise, kötülüğün isabet etmeyeceği düşüncesi öne çıkmaktadır. Bu tarz bilişsel bir meşrulaştırma, kişinin içinde bulunduğu gerginlikten kurtulmasına, kendini güvende hissetmesine, kaygıdan uzaklaşmasına yardımcı olmaktadır. Bu düşünce kişinin günlük hayatını düzenlemesi ve geleceğe dönük planlar yapabilme yeteneğini kazanması açısından da önemli işlevlere sahiptir.[8]

I. Adil Dünya İnancı

Adil Dünya İnancı (belief in a just world), bu dünyanın adil bir yer olduğu, herkesin hak ettiği şeyin karşılığını gördüğü temel teziyle özetlenebilir. Sosyal psikoloji alanında birçok konu ile birlikte araştırma konusu olan bu teori, dünyanın yaşamaya değer adil bir yer olduğu, kişinin kötü bir duruma maruz kalmasında adaletsizlik ve zulmün olmadığı, insanın maruz kaldığı kötü durumların asıl sebebinin kendi ihmalkâr davranışlarından kaynaklandığı, dolayısıyla kişinin başına gelenleri hak ettiği görüşlerine dayanır.[9]

Bu dünyada olup biten her şeyin düzenli ve kurallı olduğuna olan inanç, kişinin çevreye uyum sağlaması, geleceğe umutla ve güvenle bakabilmesi bakımından önemlidir. Fiziksel ve sosyal çevrenin güvenilir, kurallı ve düzenli olarak algılanması insanların uzun süreli planlar yapmasına imkân tanır. Adil dünya inancından yoksunluk, ciddi bir tedirginlik ve kuşkuya yol açabilir. Bu dünyada adaletin işlemediği, haklı ve haksız herkesin zulüm ve haksızlığa maruz kalabileceği düşüncesinin yerleşmesi, bireylerde ciddi bir tedirginlik ve kuşkuya yol açabileceği gibi bireyi günlük hayatın adil olmayan ve öngörülemeyen durumlarıyla karşılaşmaktan da koruyamayacaktır.[10] İnsan tabiatının belirsizlik ve anlamsızlığa tahammülü yoktur. Adil dünya inancı, olup biten her şeyi anlamlandırma ihtiyacını karşılaması açısından önemlidir. Bilişsel psikoloji ile de yakından ilişkili olan bu

---

7 Aronson, Elliot, Wilson, Timothy D. Akert, Robin, M (2012). *Sosyal Psikoloji*, (çev. Okhan Gündüz), Kaknüs Yay., İstanbul, s. 231.

8 Kılınç, S. &Torun, F. (2011). "Adil Dünya İnancı", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3, (1), 2-6; Göregenli, "Şiddet ve İşkencenin Meşrulaştırılması Sürecinin Sosyal Psikolojik Arka Planı", s. 1-15.

9 Lerner, Melvin J. & Miller Dale T. "Just World Research and The Attribution Process Looking Back and Ahead", *Psychological Bulletin*, Vol: 85(5), 1978, pp. 1030-1051; Kılınç, S. &Torun, F.(2011), a.g.m, 1-6; Göregenli, a.g.m, 1-15; Çayır, C.(2015), *Din Şiddet İlişkisi,* Seda Ozalit, İstanbul, s.79-83.

10 Dağ, İ.& Sari, S.(2009). "Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği, Endişe ile İlgili Olumlu İnançlar Ölçeği ve Endişenin Sonuçları Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması, Geçerliliği ve Güvenilirliği", *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* (10), 262-264; Kılınç & Torun, a.g.m., s. 3-4.

teori, kişinin başına gelenlerin sebepsiz olmayıp bir anlam taşıdığını, bu dünyada herkesin hak ettiği şeyin karşılığını bulduğu tezi etrafında örgülenmiştir.[11]

Adil dünya inancıyla anlatılmak istenen düşüncenin birçok kültürde "eden bulur" şeklinde özetlenen klişeleşmiş ifadelerle ve atasözleriyle anlatılmaktadır.[12] Eden bulur sözü her ne kadar iyilik yapan ya da kötülük yapanların karşılığını göreceği anlamını ihtiva etse de, halk arasında daha çok yapılan kötülüğün karşılıksız kalmayacağını vurgulamak için kullanılmaktadır. Adil Dünya İnancı Teorisi'nde de genel anlamda bu dünyada iyilik veya kötülük yapan herkesin karşılığını aldığına vurgu yapılır ve iyilik yapanların iyilik ve güzellikle, kötülük yapanların ise kötülükle karşılık buldukları görüşü savunulur. Bu teoriye göre, kimin başına ne gelmişse bütün bunların kişinin daha önceki eylemlerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.

İlk olarak 1960'larda yapılan araştırılmalarda gelişme gösteren Adil Dünya İnancı Teorisi,[13] Bireysel ve Genel Adil Dünya İnancı şeklinde iki temel yaklaşıma sahiptir. Genel adil dünya inancında, genel anlamda dünyanın adil bir yer olduğuna (örn. Dünyanın aslında adil bir yer olduğunu düşünüyorum) vurgu yapılırken, *bireysel adil dünya inancında* ise, kişinin kendi hayatındaki olayların ne kadar adil olduğuna (örn. Bana karşı genellikle adil davranılmıştır; Çoğunlukla ne hak ettiysem onu bulmuşumdur) vurgu yapılır.[14]

Lerner ve Simpson tarafından,[15] kurbanın durumunda değişme olanağının olmadığı ya da kurbanın acılarının hafifletilemediği/hafifletilemeyeceği durumlarda kişilerin kurbanların acılarını reddederek ve onu/onları aşağılayarak "herkes hak ettiğini bulur" şeklindeki bilişsel savunma mekanizmasına sığındıkları görülmektedir. Bu teoriye göre, iyi davranışlarda bulunan kişilerin ödüllendirildiği, başarı ve mutluluk gibi sonuçların iyi insanlar tarafından

---

[11] Bkz. Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü, Kavramlar, Yaklaşımlar*, Bağlam Yay., İstanbul.

[12] Konuyla ilgili olarak çeşitli kültürlerde aynı anlama gelen, birbirine yakın ifadelerde anlatılan birçok atasözü bulunabilir. Türkiye Türkçesi'nde kullanımı yaygın olan bazı atasözleri şunlardır: "Kul azmayınca Hak yazmaz", "Ak koyun ak bacağından, kara koyun kara bacağından asılır", "Alma mazlumun ahını çıkar aheste aheste", "Etme bulma dünyası", "Ah yerde kalmaz", "Kazma elin kuyusunu kazarlar kuyunu", "Kazma kuyuyu kendin düşersin", "İyilik eden iyilik bulur". Bkz. Tuba Dik, Atasözlerinde Adil Dünya İnancı, s.31-32. http://www.millifolklor.com

[13] Piaget'in bilişsel gelişim teorisinde geçen adalet kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Piaget'in bilişsel gelişimde kullandığı adalet kavramında, çocuklar iyi bir şey yaptıklarında ödüllendirileceklerine, kötü bir şey yaptıklarında ise cezalandırılacaklarına inanırlardı. Lerner'in geliştirmiş olduğu teorisi Piaget'in teorisinden izler taşımaktadır. Giray, F.S. (2011), "Suç İşlemiş ve İşlememiş Ergenlerin Adil Dünya İnancı ve Bağışlayıcılık Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Maltepe Üniv. İstanbul; Yenice Kanık, E. (2016), "Türkiye'de Yapılmış Adil Dünya İnancı Yaklaşımına Yer Veren Çalışmalar", www.tavsiyeediyorum.com.

[14] Dalbert (1999), a.g.m., 79-98; Çakır, K & Şen, E (2012). "Psikolojik Doğum Sırasına Göre Adil Dünya İnancı", *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 32 (1), 60.

[15] Lerner, M. J. & Miller, D. T. (1978). a.g.m, 1030-1051; Dalbert, C. (1999). a.g.m, 79-98.

elde edildiği; olumsuzlukların ise kötü kişilerin başına geldiğine inanılır. Adil Dünya İnancı ile ilgili yapılan öncül araştırmalarda daha çok şiddete maruz kalan kurbanın bu şiddeti hak ettiği, bu dünyanın adil bir yer olduğu gibi konulara yer verildiğinden dolayı bu teori şiddetin bilişsel olarak meşrulaştırılması yönü ile tanınmıştır.[16] Şiddete maruz kalan kurban bunu kendi eylemleriyle davet ettiğinden asıl suçlu kişinin kendisidir.

Birçok toplumda dezavantajlı grupların ötekileştirildiği, damgalandığı, günah keçisi ilan edildiği, değersizleştirilip ve ayrımcılığa maruz kaldıkları bilinmektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda adil dünya inancı yüksek olan kişilerin mağduru değersizleştirme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir.[17] Bu teoriye göre toplumun dışladığı bu tür dezavantajlı gruptaki insanların herhangi bir suçları olmasa dahi potansiyel olarak suçlu görüldüğü ve cezayı hak ettiklerine inanıldığını söylemek mümkündür. Konuyla ilgili olarak Göregenli tarafından Türkiye'de yapılan bir araştırmada[18] sizce kimler cezayı hak etmektedir şeklindeki soruya katılımcıların verdikleri cevaplar şu şekildedir:

> *'Haksızlık yapanlar, pislik çıkaranlar, haydutlar, çenesini tutamayanlar, kurallara uymayanlar, haddini aşanlar, şiddet yapanlar, teröristler, yüz karası şeyler yapanlar, anarşik olaylara karışanlar, PKK'lılar, törelere uymayanlar, vatan hainleri, çığırından çıkanlar, devlet düşmanları, kavgacılar, yüzsüzler, kötü alışkanlığı olanlar, kabahatli olanlar, şahsiyeti gelişmemiş kişiler, sapıklar, sağa sola zarar verenler, haşarı olanlar, kötü şeyler yapanlar, kötü olanlar, adam olmayanlar, mevcut sistem içinde kabul görmeyen davranışlar gösteren kişiler, düzene karşı gelenler, başıboş kişiler, küçük (düşük, alçak seviyedeki) insanlar, uçlarda ve radikal gruplar, gayrimeşru koşanlara, kavgacı aksi insanlar, geçinmesini bilmeyenler, cahil insanlar, yüzsüzler, çok yüz kızartıcı suçlular, kendine güven duygusu gelişmemiş zayıf ruhlu insanlar, kişiliği oturmamış kişiler, şiddet yapmış insanlar, toplum kurallarına uymayanlar, polise karşı çıkanlar'.*

Bireylerin adil dünya inancıyla ilgili algıların oluşmasında anne-baba tutumlarının önemli etkisi olduğu gibi dini inanç ve Tanrı tasavvurlarının da önemli etkisi söz konusudur.

---

16 Kılınç & Torun, a.g.m., s. 1-5.

17 Bkz. Galma Jahic (1999), "Just World Belief and it's Relation to Psychological Wel-being" (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Boğaziçi Üniv., İstanbul; Uğur, D. & Akgün, S. (2015), "Bireysel ve Genel Adil Dünya İnancının Depresyonla İlişkisi", Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (1), 104-105.

18 Göregenli, a.g.m., s. 8-10.

İnsanların Tanrı'ya dair inanç, algı ve tutumları, onların adil dünya inancının oluşmasında etkilidir. Çocukluğun ilk yıllarından itibaren hayatın çeşitli dönemlerinde birtakım hayal kırıklıkları yaşayan kişiler, tecrübe tecrübelerinden önemli ölçüde etkilenmektedirler. Küçük yaşlardan itibaren anne ve babalarının adaletsiz ve haksız davranışlarına tanık olan çocukların iyilik, sevgi ve adalet gibi duygularının erken yaşlarda hasar görmesi kaçınılmaz bir durumdur. İmamoğlu ve Yavuz tarafından yapılan bir araştırmada çocukların çok sevdiği bir kardeşinin, bir arkadaşının veya bir yakınının ölmesine tanık olmaları durumunda "iyi" ve "adil" olarak bildikleri Tanrı'ya olan inançlarının sarsılmasında tanık oldukları bu ilk deneyimlerin etkili olabileceği, hayata güven duygusunun kaybolabileceği belirtilmiştir.[19]

İnsanlardaki adil dünya inançlarının bir dereceye kadar işlevsel olduğunu belirten Töremen, bu teorinin bazı durumları açıklamada yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Bireylerin kendilerini ilgilendiren ve özellikle de adaletin tahakkuk etmediği olayları açıklamada adil dünya inancı sarsılabilir. Kişinin hakkını alıp-alamama durumuna göre de adil dünya inancı güçlenmekte ya da zayıflamaktadır.[20]

II. Meşrulaştırma

Meşrulaştırma, kişinin benlik saygısını koruma ihtiyacından doğan bir tür savunma mekanizmasıdır. Kişinin suçluluk duygusuna sebebiyet veren, bunaltıcı, kabul edilemez olan makul görülmeyen dürtü, duygu, düşünce ve davranışlarını bilinç düzeyinde kabul edilebilir ve haklı kılmak için başvurduğu makul gibi gözüken, ancak gerçeğe uymayan gerekçeler, şeklinde özetlenebilir.[21] Psikolojide mantığa bürüme, bahane bulma, aklîleştirme (rasyonalizasyon) gibi kavramlarla iade edilen meşrulaştırma, bilişsel bir savunma mekanizmasıdır. İnsanın bilişsel yönden tutarlı, davranışlarının uyumlu ve dengeli olması, ruh sağlığı için önemli bir durumdur.[22] Meşrulaştırma, kişinin makul görülmeyen eylemlerini akla yatkın hale getirmek için birtakım nedenler bulma girişimidir. Bireyde gerilim ve sıkıntıya yol açan ahlak dışı eylemler, bir dizi rasyonel meşrulaştırma araçları yardımıyla azaltılarak bireyin benliğini korumasına yardımcı olur.[23] Literatür incelendiğinde adil dünya inancının

---

[19] İmamoğlu, A. & Yavuz, A. (2011). "Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1, (23), 219.

[20] Töremen, F. & Tan, Ç. (2010). "Eğitim Örgütlerinde Adalet: Kavramsal Bir Çözümleme", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi,* Sayı: 14, s. 62.

[21] Budak, *a.g.e.*, s. 784.

[22] Kılınç, S., Torun, F. (2011). "Adil Dünya İnancı", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3 (1), 2-3.

[23] Budak, a.g.e., s. 630; Çayır, C .(2015), *a.g.e.*, 68-73.

gerilim ve kaygıyı azaltması, kişiye olumlu duygular vermesi gibi ruh sağlığını koruyucu etkilere sahip olduğu görülmektedir.[24]

Birey ve toplumlar, makul gerekçelere dayanmayan eylemleri kolay kolay desteklemezler. Olumsuz bir davranışın toplum tarafından onaylanması ve kabul görmesi için geçerli gerekçelere dayanması gereklidir. Bu yüzden insanlar, başkaları tarafından yanlış anlaşılabilecek davranışları sosyal açıdan anlamlandırmak ve bir şekilde meşrulaştırmak için çaba gösterirler. Bundan dolayı bireyler, şiddet ve saldırganlık içeren davranışlar, haklı gerekçelerle yeniden yorumlanıp meşrulaştırılmak istenir.[25] Meşruiyetin ne ideolojik, ne politik ve ne ahlâki anlamda objektif bir kriteri yoktur. Bir kişi veya grubun karşı tarafa uygulamış olduğu şiddet ve zorbalığın, zulüm ve haksızlığın toplum tarafından tepkiyle karşılanmaması için dînî, siyasî, ideolojik vb. gerekçelere dayandırılarak meşrulaştırılmaya çalışılır. Toplum tarafından kullanılan bazı atasözlerin savunma mekanizması gibi işlev gördüğü görülmektedir.[26] Zamana, mekâna ve içinde bulunulan şartlara göre değişebilmektedir. Birey ya da gruplar, içinde bulundukları sosyal yapıdan beslenmektedirler. Bazı araştırmalarda toplumsal kurumların muhalif birey ve gruplara uygulanan şiddeti kimi zaman legal düzeyde onayladıkları tespit edilmiştir.[27] Devlet otoritesinin baskıcılığı, kamu düzeninin yanlışlığı, adaletsiz hukuk sistemi, örf, adet, gelenek ve dine sahip çıkma iddiaları, şiddete başvuranların şiddeti meşru görme gerekçelerinden bazılarıdır.

Yanlış bir davranışın bilerek yapılması kişide çelişkiye yol açar. Festinger, kişinin böyle bir durumda içine düştüğü çelişkiyi aşma yönünde eylemde bulunacağını, yaptığı eylem ile bilişsel algısı arasında uyum ve dengeyi sağlamaya çalışarak bunu aşmaya çalışacağını söylemiştir. Bu tür çelişkili durumlarla karşı karşıya kalanlar, yeni bilgi veya görüşleri seçkici bir yolla toplayarak içinde bulunduğu çelişkiyi gidermek isterler. Yaptığı davranışının yanlış olmadığını düşünme, bunun iyi amaçlara hizmet ettiğini varsayma gibi kötü davranışının iyi

---

[24] Uğur, D. & Akgün, S. (2015), a.g.m., 104.

[25] Çayır, C. & Çetin, Ö., Din ve Şiddet Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım, *Dicle Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi,* Cilt 13, Sayı:1, 2011, s.16-26.

[26] Bkz. Certel, H. (1997). "Türk Arasözlerinde İhtiyaç ve Güdüler", *SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 4, s. 48, 56.

[27] Yapılan bir araştırmada, katılımcıların bazılarının güç kullanmayı şiddet olarak görmedikleri, hatta bunu bir çeşit "hak arama biçimi" olarak gördükleri tespit edilmiştir. Aynı araştırmada bazı katılımcılar "Bir terör olayını bastırmak için kullanılan güç, bana göre şiddet değil kendini savunmadır" şeklinde cevap vermişlerdir. Bkz. Kapıcıoğlu, İsmihan (2008). *"Üniversite Öğrencilerinin Şiddet Algısı",* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, s. 46.

yönlerini görerek gerilimi en aza indirmeye çalışacaktır. Birey, değiştiremediği yanlış davranışıyla ilgili yeni düşünceler edinerek bilişsel olarak kendini ikna etmeye çalışır.[28]

Meşrulaştırma mekanizmalarına başvurulmasının çeşitli sebepleri söz konusudur. Olumsuz bir eylemin yol açtığı gerginlik ve çatışma, rasyonel ve haklı gerekçelerle yeniden yoruma tabi tutularak hafifletilmeye çalışılır. Bu tür savunma mekanizmalarıyla şiddet uygulanan kurbanlar lekelendiği ve değersizleştirildiği için onlara uygulanan şiddetin yerinde ve makul olduğuna inanılır. Birey veya grup tarafından sergilenen, ancak toplum tarafından ahlâkî bulunmayan davranışlar, bilişsel olarak 'haklı' ve 'normal' bir davranış olarak görülmeye çalışılır.

Şiddete başvuran bazı kişi ve gruplar, öyle olmadıkları halde kendilerini özgürlük ve adalet için mücadele eden erdemli bir topluluk olarak gösterebilmektedirler.[29] Bunlara göre, tüm sorunların ve kötülüklerin kaynağı "öteki" olarak algıladıkları kişi ve gruplardır. Onların yok edilmesi ise adaletsizlik olarak görülmez.[30]

Kendi amaç ve eylemlerini haklı görenler, başvurdukları bilişsel meşrulaştırma mekanizmalarıyla amaca götüren tüm araçların mubah olduğunu kendilerine inandırmışlardır. Örneğin, terör eylemlerine yönelen kişilere göre amaca götüren her araç meşru kabul edilir. Bu sebeple teröristler hedef aldıkları masum kişilerin veya eylemlerde ölen militanların ölümlerinden üzüntü duymazlar. Eylemlerde ölen insanların çokluğu ve yaptığı etki, eylemin başarısı için bir göstergedir. Bu tip terör örgütleri, amaca hizmet ettiği için masum insanların ve küçük çocukların öldürülmesini meşru kabul ederler.[31]

III. Şiddetin Adil Dünya İnancı ile Meşrulaştırılması

İster kaba kuvvet ve zorbalık, isterse psikolojik baskı, aşağılama ve ayrımcılık içersin, şiddetin hiçbir çeşidi onay gören bir davranış biçimi değildir. Şiddete başvuranlar, eylemlerini haklı kılacak gerekçelere başvurma ihtiyacı hissederler. Kişi, yapmak istediği veya yaptığı

---

[28] Festinger, L.(1962). "Cognitive Dissonance", *Scientific American,* W. H. Freeman and Company, 207, (4), 92-102.

[29] Terör eylemlerine katılanların kişilik özelliklerine ilişkin yapılan araştırmalara bakıldığında bu kişilerin birçoğunun geçmişinde çocukluk döneminde terk edilmişlik, aşağılanma, bir travma (örselenme) vb. öykülerin olduğu görülmüştür. Şiddet ve saldırganlık fırsatı bulan bu tür dengesiz kişilerin geçmişteki güçsüzlüğünün, dilsizliğinin intikamını almaktan geri durmadıkları bir vakıadır. Bkz Alkan, N., "Dinin Araçsallaşması: PKK Örneği" , *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi,* 3 (2), 17-26.

[30] Jerrold M. P. (1990). "Terrorist psycho-logic: Terrorist behavior as a product of psychological forces", Walter Reich (Der.), Origins of Terrorism, Cambridge, Cambridge University Press, s.25-26.

[31] Acar, Ü. (2012). A dan Z ye Terörizm,1. Baskı, Kripto Yayınları, Ankara 2012.

olumsuz bir davranışı meşrulaştırarak başkası tarafından yanlış anlaşılmayı önlemeye çalışır.[32] İnsanlar yapmış oldukları veya yapmak istedikleri davranışlarının bilişsel yönden tutarlı, uyumlu ve dengeli olması önemlidir. Yaşanılan çevrede olup biten hadiseleri anlamlandırmaya çalışmak, insanın en önemli eğilimlerinden birisidir.[33] Meşrulaştırma, hem sosyal açıdan olayları anlamlandırma hem de bilişsel olarak kişinin kendisini ikna etme çabasıdır. Belirsizlik, kararsızlık ve anlamsızlık, bireyi rahatsız eden durumlardır. Kişi, kendisini çepeçevre saran bu tür olumsuz durumları aile, gelenek, kültür ve dinin kendisine sunduğu bazı zihinsel şema örüntüleri ile anlamlandırma yoluna gider.

Şiddete başvuran kişi ve gruplar, kendilerinde suçluluk ve günahkarlık duygusuna yol açan duygu, düşünce ve davranışlarını bilinç düzeyinde kabul edilebilir makul bir temele dayandırmak için rasyonelleştirme, yansıtma, günah keçisi bulma, dehümanize etme, ahlaki haklılaştırma ve adil dünya inancı gibi birtakım savunma mekanizmalarını kullanarak nasıl meşrulaştırdıkları görülmüştür.[34] Savunma mekanizmaları, kişinin kendisini rahatsız eden gerçek nedenle yüzleşmek yerine makul gibi gözüken, ancak gerçeğe uymayan gerekçelere sığınmayı ifade eder.

Toplumsal ve kültürel farklılıklara göre adil dünya inancı birbirine benzer ve farklı algı ve tutumlar içerebilir. Yukarıda belirtildiği gibi bu teori dünyadaki iyilik ve kötülükleri anlamlandırmada önemli yaklaşımları içinde barındırmaktadır. Literatür ışığında bu teorinin olumlu ve olumsuz yönlerini şu şekilde değerlendirebiliriz:

a. Adil Dünya İnancı, kişinin kendisi veya bir başkasının başına gelen olaylara anlam verilmesi bakımından önemlidir. Bu teori, yaşanan her bir olayın bir anlamı olduğunu söyleyerek bireylerin belirsizlikten kurtulmasına, yaşananlara anlam vermesine, psiko-sosyal yönden hayata uyum sağlamasına yardımcı olması bakımından olumlu bir bakış açısı sunmaktadır.

b. "İnsanlar neyi hak ediyorlarsa onu yaşarlar, neyi yaşıyorlarsa onu hak etmişlerdir." şeklindeki ifadeyle özetlenen bu yaklaşıma göre, iyi insanların kötü bir şey hak etmedikleri için başlarına kötü bir şeyin gelmeyeceği varsayılmaktadır. Dolayısıyla bu düşünce kötülük yapmaktan uzak duran insanların kendilerini güvende hissetmelerini sağlaması yönüyle olumlu bir yaklaşıma sahiptir.

---

[32] Kılınç, S. & Torun, F (2011). a.g.m, , s. 2-3.

[33] Yaparel, R.(1994). "Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, s. 275-299.

[34] Çayır, C .(2015), *a.g.e.*, 72-90.

c. Bu teoride kötülüklerin ancak kötü insanların başına geleceği görüşü savunulmaktadır. Buna göre, yoksulluk, baskı, trajedi ve haksızlığa maruz kalan mağdurlar kötü şeylerin yalnızca kötü insanların başına geldiğine inandıkları için başlarına gelen bu durumu kendilerinin hak ettiğine inanmaktadırlar.

d. Lerner, insanların mağduriyet ve adaletsizliği bizzat ya kendileri tecrübe etmekte, ya da çevrelerinde buna tanık olduklarını belirtir. Gerçekte bu dünyanın adil bir yer olmadığını ifade eden Lerner, adil dünya inancının aslında bir yanılsama olduğunu, ancak insanların düzenli bir ortamda yaşamak istediklerinden dolayı güdüsel olarak adil dünya inançlarını devam ettirmek istediklerini ifade eder. Adil dünya inancında kurbanın suçlu olarak kabul edilmesi ve onun bu cezayı hak ettiğine inanılması, toplumda adaletsizliğin meşrulaştırılmasına yol açmaktadır.[35] Şiddet uygulayanlar suçu dışsal yüklemelerle hem kendilerini rahatlatmakta hem de toplumsal tepkilerin azaltılmasını amaçlamaktadırlar.

e. Bu teoride, şiddeti uygulayan fail görmezden gelinmiş, bütün suç mağduriyet yaşayan kurbanın üzerine atılmıştır.[36] Halbuki dünyanın her tarafında hayatında hiç kimseye herhangi bir kötülüğü olmadığı halde zulüm ve işkenceye maruz kalan birçok kişi vardır. İyi insanların başına her zaman iyiliğin geleceği görüşünün savunulduğu adil dünya inancında bu tür durumlarla ilgili bir açıklamanı yapılmadığı görülmektedir.

f. Adil Dünya İnancına göre, kurbanların başlarına gelen olumsuzluklar onların yanlış tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Bu düşünce, bireylerde suçluluk ve günahkârlık duygusuna yol açabilmektedir.

g. Birçok toplumda alt statüleri temsil eden azınlıklar, farklı etnik gruplar, çirkinler, özürlüler, akıl hastaları, suçlular, eşcinseller ve kadınlar, toplum tarafından bulundukları durumu kendilerinin hak ettiklerini düşündükleri için mevcut duruma mahkum edilmiş olmaktadır. Topluma yerleşmiş böyle bir inanç, dezavantajlı kişi ve grupların kendi statülerinde bir değişikliğe yönelme çabalarından da alıkoymaktadır.

---

[35] Aronson vd.(2012). *a.g.e.*, s. 787; Lerner, M. J. (1965). "Evaluation of Performance as a Function of Performer's Reward and Attractiveness", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1(4), 355-360; Uğur, D. & Akgün, S. (2015), a.g.m., 103-105.

[36] Kılınç &Torun, a.g.m., s. 2-6; Göregenli, a.g.m., s. 1-15.

Sonuç

Gündelik ve sosyal hayattaki düzensizlik, dengesizlik, kuralsızlık ve anlamsızlık insanın ruh sağlığını tehdit eden, en temel konuların başında gelir. Birçok araştırmacı, insanların çevresinde olup bitenleri bir şekilde anlamlandırarak kurallı, güvenli, anlamlı bir dünyada yaşamak istediklerini, gerilim ve çelişkili durumlardan uzak durmaya çalıştıklarını, duygu, düşünce ve davranış bakımından bilişsel uyuma önem verdiklerini teorik ve uygulamalı çalışmalarla ortaya koymuşlardır.

Adil dünya inancı, dünyayı anlama ve kontrol çabası taşıyan bilişsel bir teoridir. Bu teori, bireysel ve genel anlamda dünyada olup bitenleri anlamlandırma amacı taşımaktadır. Hiç kimsenin sebepsiz yere cezalandırılmayacağı, dünyanın kurallı, düzenli ve adil bir yer olduğu, insanın başına gelen iyilik ya da kötülüklerin anlamsız ve sebepsiz olmayıp her şeyde bir düzen, kural ve adaletin olduğuna vurgu yapması bakımından bu teorinin önemli konulara vurgu yaptığı görülmüştür.

Dünyanın adil olduğuna vurgu yapılarak şiddetin meşrulaştırılması, kurbanın değersizleştirilmesi, dezavantajlı grupların içinde bulundukları kötü şartların yalnızca kendilerinden kaynaklandığı düşüncesi, bu teorinin eleştirilen temel konularını oluşturur. Tarihte ve günümüzde hiçbir ihmali ve suçu olmayan birçok masum insanın çeşitli zulüm ve haksızlıklara maruz kaldığına çoğu kez şahit olunmuştur. Bu teorinin, şiddet uygulayan fail yerine kurbanı suçlu kabul etmesi, kurbanın cezayı hak ettiğine inanılması ve mağdurun yaşadığı adaletsizliği meşrulaştırması bakımından eleştirilebilir. Halbuki herhangi bir kötülüğün hem iyi hem de kötü insanların başına gelmesi muhtemeldir. Hiçbir suçu ve günahı olmayan masum insanların birçok kötülüğe maruz kaldığı, toplumda “kötü” olarak bilinen insanların da hiçbir ceza almadan yaşamlarını devam ettirdikleri bilinmektedir. Yaşanan olayların her an herkesin başına gelmesi muhtemel olmasına rağmen, suçun olayın failine değil de yalnızca kurbana yüklenmesi, adaletsizliğin sürmesine hizmet etmektedir.

Adil dünya inancıyla ilgili araştırmaların ağırlıklı olarak batı toplumlarında yapıldığı görülmektedir. Farklı inanç ve kültürleri kapsayan örneklem üzerinde disiplinlerarası karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç vardır. Ayrıca, dini inanç, dini düşünce ve tutumların bireysel ve genel adil dünya algısı üzerinde nasıl bir etki yaptığına dair çok az çalışma yapılmıştır. Tanrı inancı, ilahi adalet, insan iradesi, kötülük problemi, kader inancı gibi

değişkenlerle adil dünya inancı arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar, bu teorinin daha iyi anlaşılmasına imkan tanıyacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, Ü. (2012). *A dan Z ye Terörizm,* Kripto Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

Akseki, A. Hamdi, *İslam Dini,* Ankara, ts.,

Alkan, N., "Dinin Araçsallaşması: PKK Örneği", *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi,* 3 (2), s.17-26.

Aronson, E. & Wilson, T.D. & Akert, R.M. (2012). *Sosyal Psikoloji*, (çeviri: Okhan Gündüz), Kaknüs Yayınevi, İstanbul.

Bandura, A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü, Kavramlar, Yaklaşımlar*, Bağlam Yay., İstanbul.

Certel, Hüseyin (1997). "Türk Arasözlerinde İhtiyaç ve Güdüler", *SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 4, 45-57.

Çakır, K. & Şen, E. (2012). "Psikolojik Doğum Sırasına Göre Adil Dünya İnancı", *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 32 (1), 57-69.

Çayır, C. (2015). *Din Şiddet İlişkisi,* Seda Ozalit, İstanbul.

Çayır, C. & Çetin, Ö., Din ve Şiddet Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım, *Dicle Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi,* Cilt 13, Sayı:1, 2011, s.1-34.

Dağ, İ. & Sari, S. (2009). "Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği, Endişe ile İlgili Olumlu İnançlar Ölçeği ve Endişenin Sonuçları Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması, Geçerliliği ve Güvenilirliği", *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* (10), 261-270.

Dalbert, C. (1999). "The World is More Just for Me Than Generally: About The Personal Belief in a Just World Scale's Validity", *Social Justice Research,* 12 (2), 79-98.

Dik, T., "Atasözlerinde Adil Dünya İnancı", 31-32. http://www.millifolklor.com

Durusoy, A. (1993), *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri,* MÜİFY, İstanbul.

Festinger, L. (1962). "A Theory of Cognitive Dissonance". *Scientific American,* 207 (4), 92-102.

Fromm, E. (1993). *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri* I, Payel Yay., İstanbul.

Galma Jahic (1999), "Just World Belief and it's Relation to Psychological Wel-being" (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Boğaziçi Üniv., İstanbul.

Gazzali, Muhammed, *İhya-u Ulûmi'-Din* (trc. Sıtkı Gülle), Cilt: 3, Huzur Yayınları, İstanbul 2012.

Giray, F.S. (2011), "Suç İşlemiş ve İşlememiş Ergenlerin Adil Dünya İnancı ve Bağışlayıcılık Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Maltepe Üniv. İstanbul.

Göregenli, M., "Şiddet ve İşkencenin Meşrulaştırılması Sürecinin Sosyal Psikolojik Arka Planı", s. 1-15. http://www.stramap.org/images/cust_files/080613160150.pdf

Hökelekli, H. (2006), "İslam Geleneğinde Psikoloji Kültürü", *İslami Araştırmalar Dergisi,* 19 (3), 409-421.

İmamoğlu, A. & Yavuz, A. (2011). "Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi", *Sakarya Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Yıl: 1, Sayı: 23, 205-244.

Jerrold M. P. (1990). "Terrorist psycho-logic: Terrorist behavior as a product of psychological forces" (Edit. Walter Reich, *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind,* Cambridge University Press, pp. 25-40.

Kapıcıoğlu, İsmihan (2008). "Üniversite Öğrencilerinin Şiddet Algısı", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya.

Kılınç, S. &. Torun, F. (2011). "Adil Dünya İnancı", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3, (1), 1-14.

Kırkıncı, M., "Ruhun Akılla Münasebeti", www.mehmetkirkinci.com/index.php;

Kutub, M. (1990). *İslam'a Göre İnsan Psikolojisi*, Esma Yay., İstanbul.

Le Bon, G. (1997). *Kitleler Psikolojisi,* 1. Baskı, Hayat Yayınları, İstanbul.

Lerner, M. J. & Miller D. T. (1978). "Just World Research and The Attribution Process Looking Back and Ahead", *Psychological Bulletin,* 85 (5), 1030-1051.

Lerner, M.J. (1965). "Evaluation of Performance as a Function of Performer's Reward and Attractiveness", *Journal of Personality and Social Psychology,* 1(4), 355-360.

Munroe, Paul T., "Cognitive Balance Theory (Heider), Clinical Psychology, www.blackwellreferance.com

Sambur, B. "Şiddet Dindarlığımızın Doğal Bir Boyutu mudur?", www.liberal.org.tr/siddet-dindarligimizin-dogal-bir-boyutu-mudur-bilal-sambur.

Töremen, F. & Tan, Ç. (2010). "Eğitim Örgütlerinde Adalet: Kavramsal Bir Çözümleme", *Dicle Üniv. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Dergisi,* Sayı: 14, 58-70.

Türker, Ömer, "Nefs" mad., *TDVİA,* Cilt: 32.

Uğur, D. & Akgün, S. (2015), "Bireysel ve Genel Adil Dünya İnancının Depresyonla İlişkisi", *Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 103-116.

Uysal, E. (2004). "Kindî ve Fârâbi'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlâkî İçeriği", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 141-156.

Yaparel, R. (1994). "Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler", *DEÜ. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 8, s. 275-299.

Yılmaz, B. (2008). "Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması: Ön Çalışma", *Türk Psikoloji Yazıları,* 11 (21), ss. 41-51.

Yenice Kanık, E. (2016), "Türkiye'de Yapılmış Adil Dünya İnancı Yaklaşımına Yer Veren Çalışmalar", www.tavsiyeediyorum.com.